

ROBERT CASTEL

A hátrányos megkülönböztetés I.*

Bevezetés

2007 májusa óta Franciaországban egy nő az igazságügy-miniszter. 41 éves, vidéken született, algériai-marokkói szülők tizenkét-gyermekes családjában. Apja, aki kétkezi munkából élt, bevándorlóként került az országba. A miniszter asszony története akár ideáltipikusnak is mondható. Azt bizonyítja ugyanis, hogy a hátrányos helyzeten mindazokban a dimenziókban fölül lehet kerekedni, amelyeket a születés: a nem, a társadalmi származás és az etnikai hovatartozás emel az egyéni karrierek alakulása – és az elitek társadalmi körforgása – elébe. Ráadásul az sem mindegy, hogy melyik minisztérium első emberéről beszélünk most, hiszen a kinevezetthez éppenséggel az a feladat hárul, hogy ügyeljen a jog helyes alkalmazására és a Köztársaság törvényeinek tiszteletben tartására. A helyzetet tekinthetnénk akár emblematikusnak is, mondván: azt jelzi, mily feltétlenül tiszteli az ország az intelligenciát, az eltökélt szorgalmat és az „érdemességet”, mely tulajdonságok Mme Datiban, a miniszter asszonyban kétségkívül föllelhetőek. Mint ahogy a tények nyelvére lefordítva jelzi, hogy a gyakorlatban is érvényre jut az Emberi és Polgári Szabadságjogok Nyilatkozata első cikkelyében leszögeezett elv, mely szerint „a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulnak”.

Ezzel egy időben azonban az is igaz, hogy azok az emberek, akiknek a „profilja” az igazságügy-miniszter asszonyéhoz – s legfőképp annak az etnikai eredetre vonatkozó eleméhez – hasonlatos, többnyire a francia társadalom alsóbb rétegeiben található meg; azok között, akiket a legkeményebben sújt a munkanélküliség vagy a munkához jutás bizonytalansága, a szegénység, a leromlott lakáskörülmények; azok között, akiket leginkább fenyegetnek a rasszista idegengyűlölet támadásai. Elsősorban a „külvárosi fiatalok” körében halmozódnak a kudarcot-vallás társadalmi tünetei (e címke mögött kettős, az osztályhelyzetre és az etnikai eredetre egyszerre utaló hivatkozás bújik meg, hiszen majdnem minden esetben az „alsóbb” osztályokból származnak, s a származásukat illetően mások, mint a „törzsökös” franciák): az iskolai sikertelenség, a szakmai jövő (és jövőkép) hiánya, nap mint nap a lélekölő robot perspektívája, ami nem nyújt többet bizonytalan egzisztenciánál s az abba való beletörődésnél – vagy, ellenkezőleg, a fekete gazdaság és az umbuldák, vagy akár a bűnöző életformába való menekülés. Ez is emblematikus kép, persze, csak éppen az ellentettje az előbb említettnek, olyannyira, hogy igen elterjedt

* Robert Castel: La discrimination négative. © Edition du Seuil, Paris 2007. A tanulmány második és harmadik része a következő számainkban jelenik meg (a szerk.).

ezeket a fiatalokat a társadalmi haszontalanság, illetve veszélyesség szimbolizálóinak látni (mint akik úgymond képtelenek beilleszkedni a társadalom termelési folyamatainak rendjébe, illetve akik elsőrendűen felelőssé tehetőek a társadalmi biztonságvesztés elhatalmasodásáért). Ha van napjainkban a francia társadalomnak olyan csoportja, amely minden elképzelhető vonatkozásban a „másság” megtestesítője, s ezért elemi erővel váltja ki, kelti életre a félelem és az elutasítás megnyilvánulásait, hát akkor az ezeknek a „külvárosi fiataloknak” a csoportja.

Úgy gondoljuk, *egyenlő mértékben* kell komolyan vennünk mindkét szimbólumot. Dati asszonyban, a miniszterben, a republikánus eszmék kiteljesedése ölt alakot; a külvárosi fiatalok pedig a vallott értékeinkkel és vállalt létezményeinkkel szemben tökéletes idegenséget tanúsító egyedek veszélyes társadalmon-kívüliségét testesítik meg. Szimbólum mivoltukat *szó szerint* kell értenünk. Nem abban az értelemben, persze, hogy a Franciaországban élő etnikumok objektív helyzetét tükröznék, hanem abban, hogy rajtuk keresztül az a kontradiktórikus viszony fejeződik ki, amely a francia társadalomnak az etnikai kérdéshez való hozzáállását jellemzi. Ebben az országban megfér egymás mellett az etnikai elem nagyvonalú semmibe vevése (aminek következtében nem elérhetetlen, hogy e kisebbségekből valaki akár a legmagasabb állami posztokat is elnyerhesse magának), és az, hogy emberek tömegeire stigmát süssenek az etnikai hovatartozásuk miatt.

Érdeme szerint kell tehát elismernünk annak fontosságát, hogy Dati asszony milyen posztra emelkedett, a nélkül azonban, hogy elmismásolnánk azt a problémát: vajon nem arról van-e szó csupán, hogy azért emelték e pozícióba, hogy a fától ne lehessen látni az erdőt, a kisebbségekkel szemben gyakorolt hátrányos megkülönböztetést. Ez ugyanis igaz – csak nem ugyanazon a szinten, mint az előbbi tény. Ugyanis, ha a miniszter asszony kinevezése talán nem volt is híján politikai számításoknak, az semmiképp nem állítható, hogy jogtalanul bitorolná a posztját. Dati asszony ezt a posztot teljesen legitim módon tölti be, hiánytalanul rendelkezik a szükséges autoritással és minden lehetséges kvalifikációval. Sorsa azt példázza, hogy ez a fajta pályáiv nemcsak hogy elméletileg nem zárható ki, de a gyakorlatban is megvalósulhat, megvalósítható. Ez – másként fogalmazva – azt jelenti, hogy Franciaország nem a kasztok, a rendi tagoltságok, a státushierarchiák országa; nem olyan ország, ahol egy jellegzetes tulajdonságnak – a társadalmi származásnak vagy az etnikai hovatartozásnak – már pusztán léte elegendő ahhoz, hogy viselőjét kivételt nem ismerő módon kirekesszék valamilyen lehetőségből. Azt is mondhatjuk: a republikánus eszmének még akkor is van annyi hatékonysága, hogy kikövetelje az állampolgárokkal való bánásmódban az egyenlő elbírálást, ha ez csak kivételes esetekben tud is maradéktalanul érvényesülni. A szó szoros értelmében persze a példa, ha kivételes is, de nem példátlan, mivel a kormányban Rachida Dati mellett még két további, ugyancsak fiatal és tehetséges és ugyancsak „bevándorló-ivadék” nőt ért az a kitüntetés, hogy pozícióhoz jutott. Az előző kormányzat idejében is akadt egy észak-nyugat-afrikai származású miniszter (az is jobboldali kormány volt, s ez sokat mondóan árulkodik arról, hogy a korábbi baloldali kormányok viszont mennyire nélkülözték a kellő bátorságot). S

ami ennél persze sokkal fontosabb: politikai játszmák ide vagy oda, a „bevándorlások nyomán keletkezett” francia népesség nincs a társadalom süllyesztőibe számúzve. Találhatók közöttük – ha nem is túl nagy számban – orvosok, ügyvédek, tanárok, menedzserek, vállalatvezetők, ügyintézőinél magasabb munkakörök betöltői. Empirikus bizonyosságául annak, hogy a republikánus diskurzus nem szófia beszéd. Azok az eszmék, melyeket védelmezni hivatott, a lehetőségek olyan terét nyitják meg az állampolgárok egyenlő elbírálása előtt, amelyek egyszerűen nem létezhetnek olyan társadalmi alakzatokban, melyek megtűrik, hogy az egyes emberek között *lényegi és alapvető* különbségek létezessenek. Itt viszont megeshet, s időnként meg is esik, hogy ezek a lehetőségek *de facto* valóra válhatnak.¹

Célszerű tehát ügyelni arra, hogy mit is veszünk célba, amikor kipéccézzük a hátrányos megkülönböztetés előfordulásait. A probléma ugyanis nem azért üti fel a fejét, mert nem nyílik lehetőség az esélyek egyenlő kiporciónzására. Éppen ellenkezőleg: azért, mert megvan rá a lehetőség: a jogrend maga szavatolja. A különbségtevés azért botrányos, mert *a jogrend tagadásának* tényálladékát valósítja meg, az Alkotmányban lefektetett és rögzített jogokét, amelyek elvileg egylényegűek az állampolgári jogok gyakorlásával. Lehet, lerántva a leplet, rámutatni e jogok „absztrakt” vagy „formális” jellegére, de még akkor is el kell ismernünk létezésüket és fontosságukat, mert ha nem lennének, az azt jelentené, hogy a kormányzati hatalomgyakorlásnak valami egészen más rendszerében leledzenénk. A diszkrimináció problémája csak attól a pillanattól merülhet fel, amikor elvetjük azt az eszmét, hogy *legitim* különbségek alapozódhassanak valamilyen örökölt állapotra. Amikor például egy közrendbeli nem tölthette be a nemesember gyakorolta funkciókat, akkor ő nem „diszkriminálva” volt; egyszerűen csak nem fordíthatott a helyzetén egy olyan társadalmi szerkezetben, ahol mindenkinek a „neki rendelt” helyen kellett maradnia.

A Köztársaságé az érdem, hogy sutba vágta azokat a természetben, a tradíciókban vagy azokban a hierarchiákban gyökerező „különbségeket”, amelyeket egy, az evilági törvények fölötti Rend tartotta jónak örök időkre szólóan mindenkire kiterjeszteni, s fölhagyott alkalmazásukkal. A polgárok törvény előtti egyenlősége nem üres beszéd, mivel e nélkül nincs demokratikus modernitás: ez jelöli ki és szabja meg egy olyan társadalom határait, melyben az egyének már maguk lehetnek felelősek sorsuk alakulásáért. S Franciaországnak – legalábbis a III. Köztársaságtól fogva – nem kell túlzottan pironkodnia azért, hogy vajon kellően biztosította-e ezeknek az elveknek *a nemzetállam keretén belüli* érvényre juttatását. Nem kell, még akkor sem, ha a folyamatot nem vitte el maradéktalanul a végkiteljesedésig, s olykor-olykor még egy kis erőszak alkalmazásától sem

¹ Egy példát csak annak bemutatására, hogy a hivatali karriernek ez a típusa, ha szélsőségesen korlátozott körben érvényesül is, azért mégis csak létezik: 2005-ben a minisztériumok felsőbb vezetői posztjain tevékenykedő több mint 700 személy között tízen voltak „bevándorló-leszámazottak”, majdnem mindannyian kabil eredetűek. Kétségtelen, egyetlen fekete sem akadt közöttük, mint ahogy az is tény, hogy az Élysée-palota kabinetjében sem akadt egyetlen olyan személy sem, aki etnikai kisebbséget képviselt volna (Mustapha Kessous: „Beurs sous les lambris de la République”, *Le Monde*, 2005. nov. 4.)

riadt vissza. De a hajdani kis breton vagy baszk lurkóknak nem sok panasza lehetne okuk (sőt, még a korzikaiaknak sem), amiért a Köztársaság a saját gyermekeiként kezelte őket: az állampolgáriság „formális” elvei lehetővé tették számukra, hogy kiszabadulhassanak a saját kis helyi – és fojtogató légkörű – *Gemeinschaft*jaikba való bezártságukból. A „tan kötelezettség” az „ingyenes és világi” iskolában megteremtette számukra azt a lehetőséget, hogy – társadalmi vagy földrajzi származásuktól függetlenül – ugyanolyan elbánásban részesüljenek, mint a Köztársaság bármelyik más gyermeke.

Manapság viszont az okoz problémát, hogy a „bevándorlók ivadéka-it”, még ha francia állampolgárok is, nem kezelik automatikusan az állampolgárnak kijáró módon. Gyakran ennek éppen nagyon is az ellenkezője történik. A szájhagyomány a mai napig megőrizte Bretagne-ban annak történetét, hogy régen, amikor a községi iskolában valakit a breton anyanyelve használatán kaptak rajta, az állam alkalmazásában álló tanító azzal büntette az illetőt, hogy számárfület tett a fejére. A Köztársaság hivatalos képviselője ezzel azt akarta a gyerekek tudtára adni, hogy föl kell hagyniuk az olyan „idegen” hovatartozásra valló jegyek kinyilvánításával, amelyek megnehezíthetik betagozódásukat a nemzetbe. A módszer brutális volt, az a „posztulátum” pedig, miszerint a regionális gyökerekhez való hűség összeegyeztethetetlen a nemzetbe való betagozódással, több mint vitatható – még akkor is, ha mindaz, ami manapság evidensnek tűnik számunkra, a 20. század elején még sokkal kevésbé látszhatott annak. De akárhogy is, ezeknek az eljárás módoknak az volt a céljuk, hogy mindenki számára maximálisan biztosítsák mindazoknak az eszközöknek a birtoklását, amelyek révén maradéktalanul hozzájuthatnak az állampolgárság biztosította jogosultságokhoz. Amikor napjainkban a „rendfenntartó erők” (melyek szintén a jogrend képviseletében lépnek föl) nyakra-főre igazoltatják, s „külső kinézetük” alapján molesztálják a fiatalok bizonyos csoportjait, az előzőekben említettekkel szöges ellentétben álló logika alapján cselekszenek. Az etnikai hovatartozásról árulkodó jegyek fontossága számukra nem abban áll, hogy óvatosságra intenek: „ne hagyd, hogy rosszul befolyásolják reakcióidat!”. Ha szabad így fogalmazni, éppen ez alól menti fel őket. Ahhoz ad jogot nekik, hogy hivatkozhatnak rájuk; s rájuk hivatkozva keressenek mentséget arra, ha készek egyenlő elbírálás helyett különféle emberekkel szemben nagyon is különböző bánásmódokat jogosnak tartani. A különbözőségegre nyomatékos hangsúlyt fektetnek, ez a stigmatizálásra való jogként szolgál. A bőröd színe, az hogy hogyan hangzik a neved, rögtön elegendőnek bizonyul, hogy kiváltsa a gyanakvásukat és ellenséges szembefordulásukat.

Ebben az értelemben beszélhetünk joggal negatív diszkriminációról, vagy az idegen szavakat mellőzve: *hátrányos, kárt okozó megkülönböztetésről*. A megkülönböztetéshez biggyesztett jelző nem fölösleges szószátyárkodás. Léteznek a különbségtevésnek előnyhöz juttató módozatai is (ezeket szokás pozitív diszkrimináció néven emlegetni). Emezeknek az a lényege, hogy több jusson azoknak, akinek kevesebbjük van. A stratégiai megfontolás önmagában nem kárhóztatható, ha arról van szó, hogy többlet-erőfeszítéseket teszünk a népesség azon csoportjainak érdekében, amelyek nem tudnak elegendő erőforrásra szert tenni ahhoz, hogy beta-

gozódhassanak a „normális világba”, csak azért, hogy ismét közénk tarthassanak. Nem diszkriminatív, például (hacsak nem pozitív értelemben), az előírt tanulmányi követelmények nézőpontjából „elmaradottnak” minősülő diákok érdekében speciális pedagógiai eljárásokat alkalmazni, elkerülendő, hogy évet kelljen ismételniük, vagy olyan speciális képzési formákat működésbe hozni, amelyek arra szolgálnak, hogy a szakképzettséggel nem rendelkező munkások ne váljanak foglalkoztathatatlanná. Hasznosnak bizonyulhat – vagy akár nélkülözhetetlennek is –, hogy stratégiáinkkal olyan népeiségeket fogjunk célkeresztbe, amelyeket valamilyen szempontból „hátrányos” helyzet jellemez, s ezt azzal a céllal tegyük, hogy fől számoljuk körükben ezt a hátrányt jelentő különbséget.²

A különbségtevés viszont, amikor negatív, nem abból áll, hogy akinek kevesebbje van, annak többet adunk. Éppen ellenkezőleg. Valamilyen különbségbe belekapaszkodva, a megkülönböztető jegy viselőjét olyan hátránnyal sújtja, melytől többé nincs menekvése. Ha negatív megkülönböztetés a részed, az azt jelenti, hogy a sorsodat valami olyan tulajdonságod szabja meg, amit nem te választottál magadnak jellemzőül, de ami miatt azok, akik nem olyanok, mint te, kérlelhetetlenül stigmatizálnak. A kárt okozó, negatív megkülönböztetés szerszámként használja föl egyesek másságát a maga céljának, a kirekesztésnek az elérésére.

Azt szeretnénk bemutatni, hogy a francia társadalmon belül az etnikai hovatartozás még mindig javarészt ezzel a fajta következménnyel jár. Ez viszont nem egyeztethető össze azokkal a demokratikus alapelvekkel, amelyekről nem is oly könnyű megszabadulni. Nem lehet nagy hangoztatni azt mondani: ezek az „elvék” csak arra szolgálnak, hogy elleplezzék: mennyire igaz van, még napjainkban is annak, aki szerint továbbél, amit az imperialista és gyarmatosító múltból örököltünk. Éppen ellenkezőleg, ezeknek az eszméknek a komolyan vétele teszi lehetővé, hogy a mélyére hatoljunk a hátrányos megkülönböztetés léte által földézett problémának, s megértsük a lényegét. A megkülönböztetés ténye ugyanis magának az állampolgáriságnak a fogalmát teszi kérdéssé, ekképp pedig egy kihívással szembesít minket. Vagy képesek vagyunk az állampolgáriságról alkotott fogalmunkat annyira kiterjeszteni, hogy képesnek bizonyuljon magába szervezteni a „mátság” speciális regiszterét, az etnikai

² Ha azonban elemezni kezdjük az előnyhöz juttató megkülönböztetések érdekében életbe léptetett intézkedések konkrét hatásait, a helyzet ennél jóval bonyolultabbá válik. Gyakran ugyanis azt tapasztaljuk, hogy amikor valamilyen hiányhelyzet s az ennek fől számolására való törekvés mentén definiálunk egy csoportot, ezzel nem érünk el egyebet, csak a csoport stigmatizálódását. Az RMI, a minimális beilleszkedési jövedelem (*revenu minimum d'insertion*) példája is ezt mutatja. Ugyan az ezzel kapcsolatos intézkedés-együttest kezdetben rokonszenvvel fogadták, s 1988-ban a Parlament egyhangúlag áldását adta a rendszer életbe léptetésére, az „eremista” címke rövid idő elteltével pejoratív (ha ugyan nem sértően megalázó) címkévé változott mindazon ekként címkézett szerencsétlenek esetében, akikről így kiderült, hogy a közpénzek terhére élnek. Mindez annak ellenére történt, hogy kezdetben legitimnek tűnt a helyzetükből kikászálódáshoz segítséget nyújtani azoknak az embereknek, akiket a munka világához való viszonyukban valamilyen hátrány sújtott. Az utolsó fejezetben visszatérünk majd a diszkriminációnak ezekre az apóriáira s azokra az elővigyázatossági rendszabályokra, melyek éppen azért foganatosítandók, hogy a pozitív megkülönböztetés logikája szerinti bánásmód ne fordulhasson át negatív diszkriminációba.

hovatartozást, vagy vétkesek maradunk abban, hogy ezt elmulasztjuk. Képes lesz-e vajon a francia társadalom arra – s ha igen, akkor milyen feltételek mellett –, hogy ezt az etnikai elemet (amellyel ma még nem igazán tud mit kezdeni) szervesen beleillessze az egyenlő elbírálás, az egyenlő bánásmód elvrendszerébe?

Álláspontunk e kérdés kapcsán elkötelezettnek mondható. Érvelésünket azzal kezdjük, hogy részletesen bemutatjuk a külvárosi fiatalok helyzetét, közülük is elsősorban a többségüket kitevő csoportét (ahogyan azt a közvélemény legalábbis sejtetni engedi), azokét a fiatalokét, akik az Észak-Afrikából, a maghrebi és a szub-szaharai régióból Franciaországba bevándoroltak leszármazottai. Pontosabban fogalmazva, a 2005 őszen a külvárosokban bekövetkezett eseményekből fogunk kiindulni. Nem azért, mintha ezek a „városi zendülések” a szó szoros értelmében példa nélkül állók lettek volna, hiszen pontosan tudjuk, hogy a nyolcvanas évek elejétől kezdve a városi erőszak megnyilvánulásai számtalanszor föllángoltak, szembefordítva egymással a rendfenntartó erőket és a fiatalok bizonyos csoportjait, s amelyek során kődobálásra, autók fölgyújtására, épületek földülására és kifosztására került sor. De a mostani eseményeknek a kiterjedése, illetve az a figyelem, mellyel itthon és külföldön is követték őket, azt jelzi, hogy ezekben az eseményekben sokan egy olyan mélyen gyökerező probléma megnyilvánulását vélik látni, amely alapjaiban aknázza alá a francia társadalmat. Nem áll szándékunkban valamilyen katasztrófa előhírnökét látni bennük: Franciaország nem borult vérbe és lángba, s elég valószínűtlen, hogy ilyesmi a jövőben bekövetkezhetnék. De ha minden implikációját kibontjuk, a társadalom kettészakadásának a külvárosokban kirajzolódó kockázata arra int, hogy végiggondoljuk, mik a lehetséges eszközei a *társadalomalkotásnak*, a *társadalommá* alakulásnak egy olyan társadalmi formáción belül, amelynek már most is van – s a jövőben egyre inkább lesz – egy etnikai, illetve, ne féljünk kimondani a szót, egy rasszi összetevője. A hátrányos megkülönböztetés gyakorlatának szégyenét nem fogják meg nem törtéنتté tenni a politikusok hozta politikai intézkedések, de azt azért remélhetjük, hogy egy igényességre törekvő politikai és szociológiai elemzés lehetővé teszi majd, hogy fölillantunk azokat a kezdeményeket, amelyeknek kibontakoztatása talán segíthet leküzdeni a problémát.³

ELSŐ FEJEZET

A számkivetés terének létrejötte

A leginkább találó értelmezés, amit a 2005 őszen a nagyvárosokban lezajlott erőszakos jeleneteknek adhatunk, ha így fogalmazunk: a kétségbeesés, a reménytelenség lázadásával volt dolgunk. A fiatal zendülők

³ E tanulmány első fejezetében ismét fölbukkannak azok a tézisek és gondolatmenetek, amelyeket egy korábbi írásomban már kifejtettem. Lásd „La discrimination négative. Le déficit de citoyenneté des jeunes de banlieue”, *Annales*, 61. évf., 4. szám, 2006. július–augusztus. Ezeket sok elemmel kiegészítettem és aktualizáltam, illetve ebben a kötetben tovább gondoltam.

semmiféle követeléssel nem álltak elő; akcióik rögtönzöttek voltak és szórványosak. Összecsaptak a rendfenntartó erőkkel, s föllángoló dühkitöréseik brutális formákban nyilvánultak meg: autókat és épületeket gyújtottak fel. Ezek a reakciók a hajdani parasztlázadásokat idézik, a népi zendüléseket s a „populáris” érzelmeiktörések egyéb fajtáit, amelyek végigkísérik a preindusztriális társadalmak egész történetét. Vagyis azt az időszakot, amikor a lázongások – olyan közösséggé kovácsolódtak szerveződések híján, amelyeknek van kész, megfogalmazott tervük a társadalom átalakítására – még nem találnak a maguk célkitűzéseikhez „öntőformát”. Ami ezekben az eseményekben a leginkább szembeszökő, az az, hogy mennyire nem találni bennük elismert vezető személyiségeket, strukturált szervezeteket, kinyilvánított célkitűzéseket, vagy olyan, precíz megfogalmazott követeléseket, amelyekről tárgyalni lehetne, s amelyek esetleges teljesítése eredményekhez vezetne. (Az egyetlen követelés, amely 2005-ben megfogalmazódott, a belügyminiszter lemondása volt, ez azonban nem annyira „átpolitizált” követelés volt, mint inkább egy „személyessé” vált konfliktusra adott válaszreakció.) A jövő perspektíváira vonatkozó követelések teljes hiánya leginkább a mélyeséges kétségbeesésről, reményvesztettségéről tanúskodik. A mindenkori, éppen átélt pillanat teljes intenzitással mozgósít a mindent-tagadásra, ez a tagadás azonban semmire nem támaszkodik, s nem is fut ki semmire.

Úgy illik azonban, hogy gyanúval szemléljük az események minden olyan olvasatát, amely egyébre sem korlátozódik, mint magukra a megtörténtekekre, végbemenésük pillanatában. Ha másért nem, már csak azért is óvakodnunk kell ettől, mert ezzel fölmentést adnánk magunknak az alól a kötelezettség alól, hogy történetük folyamatában láttassuk őket, s megfejtsük szociológiai jelentéstartalmukat, vagyis hogy megtaláljuk helyüket a zajló átalakulások folyamatában, s elhelyezzük őket saját társadalmi közegükben. Természetesen nem áll szándékunkban, hogy mindenre kiterjedő részletességgel láttassuk ezt a történelmet, aprólékosan bontsuk ki a szociológiai jelentéstartalmakat. Arra törekszünk csupán, hogy egy olyan kérdésfeltevés kereteibe ágyazzuk a megtörténtekeket, mely azt firtatja, *milyen a helyzetük* ezeknek a fiataloknak társadalmunkban. Drámáik lényegére szeretnénk rávilágítani, arra tudniillik, hogy sem „benne” nincsenek a társadalomban, sem „kívül” nem esnek rajta – a társadalmi világ határmezsgyéjére vannak számkivetve. De az a „marginális”, ahová ki vannak lökve, nem valami egzotikus világ. Sokkal inkább olyan terep, melyen túldeterminált szabályszerűséggel ismétlődnek meg mindazok a folyamatok, amelyek a társadalom magjában zajlanak, s mindazok a tétre menő küzdelmek, amelyek a társadalmat áthatják. A külváros mint határmezsgye teljes egészében betagozódik abba, ami napjainkban a szociális kérdés lényege. Tegyük hozzá: dramatikusan formában tagozódik bele azáltal, hogy etnikai-rasszi konnotációval gazdagítja jelentéstartalmát, s ezzel kiváltja magával szemben a hátrányos megkülönböztetést. Mi legalábbis egy ilyen olvasatát fogjuk kínálni az eseményeknek; azt fogjuk megmutatni, hogy milyen erővel hozzák felszínre azokat a formákat, amelyekben az etnikai probléma a francia társadalom egésze számára fölvetődik.

A sugárzó várostól az alvóvárosokig

Talán nem felesleges azzal kezdeni, hogy fölidézünk néhány történelmi tényről a külvárosok létrejöttével kapcsolatban, ha másért nem, hát azért, hogy rámutassunk egy paradoxonra, s magyarázatot kínáljunk rá. Ezek a terek ugyanis, melyekben ma sokan a bűnelkövető magatartásformák melegágyát akarják látni, valamikor, születésük idején, merész újításnak számítottak. Arra voltak hivatva, hogy az új módi, a városban-megtelepedés, a városban-lakás, a városi életmód modern formája követelte igényeket elégítsék ki. Ha ennek a funkcionális szemléletű urbanizmusnak a keletkezéstörténetét akarnánk végigkövetni, kiindulási pontként azokra, a 19. század végével kezdődően a társadalomreformerek (elsősorban a *Musée social* létrehozói és a helyhatósági szocialisták) körében megfogalmazódó célkitűzésekre kellene összpontosítanunk, amelyek akkoriban új struktúrát kívántak adni a városnak. A várost a társadalmi megbékítés olyan terepévé akarták tenni, mely egyszersmind megfelel a közegészségügy kívánalmainak is, és lehetővé teszi az ipari társadalom lakónépességeinek racionális igazgatását. Ezek a mozgalmak befogadják az úgynevezett Római iskola környékéről érkezett, újító szellemű építészeket, olyanokat, mint Tony Garnier, aki az Ipari Város megálmodója és az „övezetekre osztás” kitalálója, vagy mint Henri Prost, aki Marokkóban Liautey protektorátusának idejében (1912–1925) Casablanca és Rabat városának megépítésével a „városrendezés” első nagy léptékű programját valósítja meg.⁴ Nagyon is érdemes elgondolkoznunk az ő történetén, vagyis azon, hogy mielőtt napvilágot láthatott az urbanizmus ezen új koncepciója, neki előbb száműzetésbe kell vonulnia, külföldre kell tűnnie: az anyaország túlságosan is fölparcellázott, s nincs olyan központi hatalom, amely igazán autoritásnak mondhatná magát városrendezési kérdésekben, s e minőségében mélyreható változásokat, újításokat kezdeményezhetne a lakás- és lakhatás-minőség javítása érdekében.

A második világháború után fordul a helyzet. Franciaországnak szembe kell néznie azzal, hogy a lakáshelyzet pillanatokon belül „összeomlik” (lásd ezzel kapcsolatban Pierre abbé 1954-es híres kiáltványát), amiben egyformán része van az ingatlanállomány szegényességének és a háború okozta pusztításoknak. Az 1950-es évek végétől kezdődően hamarost főlhúzott „nagy lakóépület-tömbökben” mindenki az erre a válsághelyzetre adott adekvát választ vél látni.⁵ Kezdetben úgy tűnik, hogy a művelet – mely rövid idő alatt teljes egészében betagozódik a „gaulle-ista” állam levezenyelte társadalom-tervezési és modernizációs akciók rendszerébe – megvalósítja a maga elé kitűzött célokat. Az 1950-es évek közepén még 11 millióra becsülték a rossz lakáskörülmények között élők számát; ez a szám drasztikusan lecsökken 3 millióra (javarészt éppen annak köszönhetően, hogy úgyszólván a semmiből hoznak létre nagy lakótelepeket). Ezeket a „nagy lakótömböket” kezdetben döntően azok a vidékiek né-

⁴ Lásd Paul Rabinow: *Une France si moderne* [1989], Paris, Buchet Chastel, 2006.

⁵ A kontextus megfelelő bemutatásához lásd Christian Bachman és Nicole Le Guennec: *Violences urbaines. Ascension et chute des classes moyennes à travers cinquante ans de politique de la ville*, Paris, Albin Michel, 1996.

pesítik be, akik a nagyvárosokba jöttek munkát keresni, meg az Algériából repatriáltak, és azok a fiatal alkalmazottak és káderek, akik társadalmi karrierjüknek éppen „emelkedő szakaszában” vannak, továbbá a munkásosztálynak a „társadalom-magba” sikerrel integrálódott tagjai, és az az alsó-középosztály, amely célszerűnek látja, hogy szabaduljon a városközpontokban lévő egészségtelen és sűrűn lakott lakásaitól. E társadalmi kategóriáknak, melyeknek sikerült alkalmazkodniuk a „dicsőséges harminc év” diktálta fejlődés dinamikájához, a városfejlődésnek ez az új formája a lehető legolcsóbb áron biztosítja a legmagasabb komfortot, s azokat az életfeltételeket, amelyekről azt gondolják, hogy ezek fogják majd kirajzolni a lakáshasználat és az életvitel új „művészetének” kereteit. Az építészek nem tudták kivonni magukat Le Corbusier és az Athéni Charta hatása alól. „Kijátszhatatlan szabályok fogják biztosítani a lakók számára a lakhatás jól-létét, a munkavégzés megkönnyítését, a szabadidő óráinak kellemes eltöltését. A város lelkének új életerőt fog nyújtani a terv világos átláthatósága.”⁶ A leglelkesebbek ezeket az épület-csoportokat, melyek a cukorrépa-földeken „emelkednek az ég felé”, az „új idők katedrálisainak” fogják majd titulálni.

Valószínűleg jó okkal kételkedhetünk abban, hogy ezeknek az építkezéseknek a kivitelezői valamennyien osztották volna e technokrata utópia képviselőinek optimista előfeltételezéseit. S még kevésbé oszthatták ezeket az új lakók. Mégis érdemes fölidéznünk ezt az optimizmust, amikor azt a folyamatot mutatjuk be, melynek során a „(sugárzó) városról” kialakult kép tökéletesen a korábbinak visszajára fordul, hogy manapság már – hasonló elrugaskodottsággal – a pusztulás, a „rothadás” terepét lássuk ebben a helyszínen. De még ha mértéktartóan kételkedünk is abban a modernista fölbuzdulásban, mely úgy gondolta, az életkeretek újrafogalmazásával megszabhatja, milyen is lesz az „új típusú” ember, annyit el kell ismernünk, hogy a képlet kezdetben hatékonynak mutatkozott, hiszen jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a lakáshelyzet válságának legdrámaibb jegyeit a lehető legolcsóbban lehessen fölszámolni. Ez az alapja a funkcionális urbanizmus diadalának. 1958 és 1973 között 195 „haladéktalanul urbanizálendő zónát” (*zones à urbaniser en priorité – ZUP*) építenek be, ami 2 millió lakást jelent, döntően bérbeadásra szánt (tehát olcsó bérleti díjú) lakást. Thierry Oblet nagyon szépen sorra veszi könyvében, hogyan rajzolódott ki és artikulálódott lassacskán a modernista építészek és mérnökök nézetei, az intervencionizmusra hajló állam tervezés-előkészítő ambíciói – melyek elsősorban az 1950-es évek közepén a Letéti Pénztár (*Caisse des Dépôts et consignations*) leányvállalataként létrejött Központi Tervezési Hivatal (*Société centrale de construction*), illetve a Központi Területfejlesztési Hivatal (*Société centrale pour l'équipement du territoire*) közvetítésével valósultak meg. És érvényesültek az építőipar szakmai érdekei (amelyen belül – hála a betonnak, az „egyenes vonalvezetés” hegemoniájának és az építkezési szabványok rögzülésének – biztosítva látszottak lenni az alacsony költségek és a jelentős hasznok). Paradox „vonzások és választások” ezen, egymásnak szemlá-

⁶ Le Corbusier: *Charte d'Athènes* [1942], Paris, Le Seuil, 1971.

tomást ellentmondó igények között, amelyek egy ideig mégis bízhattak abban és bízathattak azzal, hogy majd sikeresek lesznek.⁷

A „nagy lakótelepek” koncepciója azonban hamar megmutatja, hol vannak a helyzet buktatói. Már a hatvanas évek legelejétől kezdenek megfogalmazódni az azt hangoztató nézetek, hogy nagyon is embertelenek tudnak lenni azok az életkeretek, amelyeket nem tagolnak utcák, amelyekben nincs elkülönült közösségi tér az emberek közötti kapcsolatok kiélésére, amelyekből hiányoznak az „együttélés” keretei – ami azt a sorsot méri az ott-lakókra (főleg és elsősorban a háztartásbeli nőkre), hogy olyan elszigeteltségben kelljen élniük, amely óhatatlanul neurózis-hoz vezet. A „sarcellitis”-betegség (mely a hétköznapi nyelvhasználatban meghonosodott nevét Sarcelles-től, attól a külvárostól kapta, ahol a párizsi régió legimpozánsabb lakótelepei épültek meg), a „nyúlketrecként” megépített „alvóvárosok” megbetegítő életforma-változataira utal. Az ilyen folyamatok kezdetén persze mindig egy, a „középosztályt” vagy az integrálódott munkásosztályt sújtó patológiáról van szó. Tünetei azokat az átlagos, hétköznapi, tucatembereket és -családokat sújtják, akik és amelyek megfosztva találják magukat a személyközi találkozásoknak és „csere”-viszonyoknak attól a tradicionális terepétől, amelyet a város mindig is képviselt. A kezdeti időszakban megfogalmazott kritikák abban látják a „nagy épület-együttesek”, a lakótelepek hiányosságát, hogy lakóik számára nem biztosítanak – az általuk kirajzolt társadalmi téren belül – bizonyos alapfeltételeket: azt, hogy az emberek kiépíthessék maguknak az emberléptékű társasultság tereit. A külvárosok okozta probléma eredendően abban jelentkezett, hogy azok az anyaországi franciák, illetve „feketelábú” algériai bevándorlók – akik itt, mellesleg, viszonylag kedvező anyagi körülmények között éltek – egyszer csak elkezdték rosszul érezni magukat az általuk lakott külvárosokban.

Etnizálódás és pauperizálódás

Van azonban ennél súlyosabb gond is. Az endogén diszfunkciók okozta problémáknál sokkal súlyosabban esik latba az a kettős dinamika, amelynek eredete *kívül esik* a nagy épülettömbökből álló lakótelepeken, tehát *kívülről* jövően rajzolja át mind szánalmasabbá a róluk kialakult hagyományos képet: ezek a városi terek *etnizálódtak* (vagyis „külső” etnikumok gyűjtőhelyévé váltak) és *elszegényedtek*. A két folyamat egy időben ment végbe, a végeredmény pedig az lett, hogy a legtöbb ilyen külvárosi lakónegyed a manapság használt, édeskés eufémizmus nyelvére hagyatkozva, „érzékeny területté” lett minősítve.

Ha azt keressük, minek tudható be ez az *etnizálódás*, a választ alapvetően a bevándorlási politikákban bekövetkezett változásokban lelhetjük meg. A bevándorlások első hullámában, az 1950-es, 60-as években, elsősorban a Maghreb-régióból érkeznek Franciaországba azok a munkát-keresők, akik az országot a második világháború után sújtó munkaerőhiány gondjait látszanak – általános megelégedésre – megoldani. Ez

⁷ Thierry Oblet: *Gouverner la ville*, Paris, PUF, 2005.

tehát egy *munkavállalói* migráció. Az általa „mozgatott” magányos férfiak – ha házasok, ha egyedülállók – egy szál magukban jönnek Franciaországba; gyakran csak korlátozott időtartamra (s otthon maradt családjukat mindaddig támogatják anyagilag, amíg vissza nem mennek oda, ahonnan jöttek). Lakáskörülményeik rosszak, gyakorta kifejezetten elfogadhatatlanok. De – ha szabad cinikusan fogalmaznunk – ez az ő dolguk, csak rájuk tartozik. Senki mást nem zavarnak ezek a körülmények – őket sem, hiszen gyakorlatilag életük egésze a munkavégzés színterén megy semmibe. S ugyanebben a cinikus hangnemben emlegethetnék föl, hogy a mai napig található még az országban olyan, valaha a Maghreből dolgozni érkező emberek, akik nem akartak, vagy nem tudtak „hazatérni”, s akik magányosan várják halálukat egy garniszálló bútorozott szobájában. Sorsuk nem hatotta meg különösebben a nagyvilágot. Végére is: az emberek balsorsa kevés ahhoz, hogy a társadalmi probléma rangjára emelkedhessék.

Nos, ez a helyzet változik majd meg gyökeresen attól, hogy a hetvenes évek közepétől egyre általánosabbá válik a családgyesítés lehetősége. Az a dolgozó, aki rendelkezik tartózkodási engedéllyel és rendszeres jövedelemmel, magához hozhatja családját, gyermekei pedig, nagykorúságuk elérésekor, megkapják a francia állampolgárságot. A „munkavállalói” bevándorlás *lakossági* bevándorlássá válik. Az így idetelepült családok számára a szociális lakáshoz jutás lehetőségével kecsegtető, nagy lakótelepek a betagozódás legkívánatosabb struktúráját kínálják, tekintettel arra, hogy viszonylag alacsony lakbér ellenében viszonylag nagy lakást tesznek elérhetővé. A „társadalmi keveredés” kérdése – ha tetszik: problémája – ezek között a keretek között vetődik fel.

Annál is élesebben fog felvetődni, hogy a kisebbségeknek a külvárosi lakónépességen belüli aránya emelkedésével párhuzamosan egy újabb elem is bele fog játszani abba, hogy radikálisan átalakítsa ezeknek a negyedeknek a kvalitatív összetételét. Ez pedig a *munkanélküliség és a szegénység válság mind gyakoribb megjelenése*. A lakótelepek belakásának kezdeti dinamikája a „háború utáni időszak” gazdasági fejlődésének és a (gyakorlatilag) teljes foglalkoztatottságnak arra az időszakára esik, amelynek a hetvenes évek közepéig nem szakad vége. A munkanélküliség és a munkalehetőségek bizonytalanná válása különösen keményen sújtja a régi városnegyedek lakosainak legtörékenyebb helyzetű csoportjait, akár anyaországiak legyenek, akár bevándorlókként kerültek Franciaországba. Ők az első áldozatai az ipari regresszióknak és a munkaerőpiac olyan átalakulásának, amelynek következtében megritkulnak a kevés szakképzettséget igénylő munkaposztok. E népségek számára, melyek társadalmi karrierjének „bealkonyul”, ha úgy vesszük, „eleve elrendeltetésnek” tűnik, hogy itt találjanak otthonra, ezen a terepen, amely az egyetlen lehetőséget kínálja nekik, hogy lakásbérlethez jussanak. Nagyjából ugyanez mondható el a nyomornegyedeket elhagyó bevándorlókról: egyedül itt nyílhat lehetőségük arra, hogy megfizethető lakást találjanak, mint ahogy a frissen bevándoroltaknak sincs lehetőségük bejutni a lakásbérleti magánpiacra, ahol a lakbérek kezdenek az egekbe szökni. Ezzel egy időben, a lakosságnak azok a csoportjai, amelyek védettebb és jobban fizetett foglalkozásokban tevékenykednek, s amelyek számára,

amikor a városközpontokból kiköltözni kényszerültek, a lakótelepen való lakás gyakran csak átmeneti megoldásként vevődött számításba, mostantól kivonulnak innen. Lakástulajdonhoz vagy úgy jutnak, hogy régi álmuk valóra váltásával családi házat vesznek, vagy a középosztályok számára fönntartott város-környéki övezetekbe települnek be – ha ugyan nem a városközpontok dzsentrifikálódó körzetei mellett döntenek. Jacques Donzelot nagy nyomatékkal húzza alá, hogy a külvárosok kérdéskörét a városi tér globális újrastrukturálásának kereteiben kell végiggondolni. Ez az újrastrukturálás a különböző társadalmi csoportok térbeli elválasztására épül, egy olyan logika szerint, mely arra épít, hogy e csoportok – akár a rendelkezésükre álló erőforrásokra támaszkodó *szabad választás*, akár az ezek hiányából adódó *kényszer* következtében – egymás között „akarják” élni az életüket.⁸

Így áll elő az a helyzet, hogy a nagy lakótelepek a kirekesztés számára alkalmas tereppé váljanak.⁹ Ezzel egy időben ment végbe a viszonylag kedvező helyzetű társadalmi csoportok „elmenekülése”, s ezzel szemben az elszegényedő csoportoknak ide „ülepedése”. A „társadalmi keveredés” ettől kezdve leginkább azoknak a csoportoknak az egymásba olvadását jelenti, amelyek körében halmozódnak az anyagi erőforrásokhoz való hozzájutásban, a munkaerőpiacon belül elfoglalt helyzetben, és akiket súlyos hátrányok akadályoznak abban, hogy maguk legyenek képesek biztosítani a saját társadalmi függetlenségük, önállóságuk feltételeit. A helyzet akarattal ellenére arra kényszeríti a leginkább sérülékeny lakosság-csoportokat, hogy egymás – kénytelen-kelletlen megtúrt – társaságában éljenek, olyan életkeretek között, amelyek egyre romlanak, s amelyeknek megítélése egyre inkább megváltozik a közvéleményben. Így aztán azokban a körzetekben, amelyeket rövid időn belül elkezdnek „érzékeny városi övezeteknek” (*zones urbaines sensibles – ZUS*) nevezni, a munkanélküliek és a bizonytalan foglalkoztatottságú személyek aránya legalább kétszerese az országos átlagnak; ugyanez az arány érvényes a beilleszkedési minimum-jövedelmet élvezőkre és a társadalmi juttatások legalacsonyabb szintjeiből részesülőkre (ez elsősorban az egyedülálló szülők számára biztosított segély kedvezményezettjeit jelenti, vagyis azokat, akiknél a család-felbomlás megállapítható). Ebben a közegben az összjövedelem minden ötödik családnál a szegénységi szint alatt marad (az ország egészét tekintve ez minden tizedik családra érvényes csak).¹⁰ A külföldről jöttek magas aránya már csak hab a tortán, de persze még egyértelműbbé teszi: itt lakni nem jó, éppen miattuk, az „idegenből jöttek” miatt. A helyi „adottságokhoz” fűződő fajelméleti (vagy rasszista) zöngék ugyanis – amelyekre rövidesen még visszatérünk – lényegi és megkerülhetetlen dimenzióját alkotják ennek a körképnek.

Nagyon vázlatosan felskiccelve, ez tehát az a dízlet, amelynek előterében a zendülés éjszakáinak eseményei kirajzolódtak. A „nagyon vázlatos” minősítésnek az ad létjogosultságot, hogy célszerű nyomatékkal

⁸ Jacques Donzelot: *Quand la ville se défait. Quelle politique face à la crise des banlieues?*, Paris, Le Seuil, 2006.

⁹ Lásd Jean-Marie Delarue: *Banlieues en difficultés. La relégation*, Paris, Syros, 1991.

¹⁰ Lásd Cyprien Avenel: *Sociologie des quartiers sensibles*, Paris, Armand Colin, 2004.

leszögeznünk: a „külváros”, a „lakótelep”, vagy akár a „városnegyed” szociológiai értelemben egyáltalán nem tekinthetők homogén realitásoknak. Egy lakótelepen belül minden további nélkül előfordulhat, hogy annak egy olyan részével tőszomszédságban, ahol békésen élnek az ott-lakók, s pozitívan folynak bele a lakóhelyi fejlesztésekbe, olyan lakóházakat találunk, amelyek különösen „érzékenyek” minősülnek, mert bennük különösen magas a bevándoroltak, munkanélküliek, „szociálisan problémásak”, fizetésektelen családok s más effélék aránya. Ahogyan arra T. Oblet utal, egyes önkormányzatok, illetve bizonyos, a szociális lakások adminisztrációjával megbízott szervezetek politikája olyan egyenlőtlenségeket segít életre hívni, amelyek a „társadalmi keveredést” erőteljesen problematikussá teszik.¹¹ A leglátványosabban leromlott helyzetek szenzáció-keltő előtérbe állítása ugyancsak hozzájárul „a külvárosok” olyan fajta egyetemes lepusztultságának mantrázásához, amelyben a médiumok túlnyomó többsége kedvét leli. Ha szigorúan ragaszkodnánk a pontos fogalmakhoz, valószínűleg száműznünk kellene a „külváros” szót, amely (mint hajdanán a „városrész”) annak a fajta, a mások nyomorúságában tapicskoló képzeletvilágnak alkotórésze, ahol a sötétben külvárosi apacsok¹² késelik egymást, rongyszedők vívják konkurenciaharcukat, s eközben a háttérben tunya, érdemtelen szegények lézengenek. Ha objektív megfogalmazásra és történelmi hitelességre törekszünk, a szuper-elegáns Neuilly-sur-Seine éppen úgy *ban-lieue* – „külváros” –, mint Clichy-sur-Bois.¹³

Nem a „külváros” néven számon tartott terep *összessége* borult lángba a zendülés alkalmával. Nagyon is nem.¹⁴ Ha beszélhetünk is lázadásról, annyi bizonyos, hogy nem olyan megmozdulás volt, mint amilyen a párizsi munkások 1848-as felkelése lehetett, vagy amilyenek az 1871-es párizsi Kommün eseményei voltak. A „külváros” – egészében véve – moz-

11 Lásd T. Oblet, *id. mű.*

12 Az 1900-as években „apacs” néven nevezték azokat a fiatal semmirekellőket, akiket elkövetett tetteik némi hírnévvel ruháztak fel.

13 A *banlieue* szó „ban” tagja annak a területnek a megnevezésére szolgál, amely egy város közvetlen szomszédságában terül el, annak fennhatósága alá tartozik, s ahová még elhallatszik a hivatalosan kidobolt hirdetmény. Az *arrière-ban* a város tágabb vidékét jelöli. (Lásd Bruno Étienne: „Ban-lieues, essai d’interprétation anthropologique” in Raphaël Draï és Jean-François Mattéi: *La République brûle-t-elle?*, Paris, Éditions Michalon, 2006.) Felidézhetjük a kiközösítés jelenségét [franciául *bannissement* – a fordító], a preindusztriális társadalmaknak ezt a kegyetlen büntetésformáját, mely hontalanná tette az egyént, megfosztva őt minden jogától, s ezzel attól is, hogy legyen hová fordulnia védelemért. Ha elfogadjuk azt a véleményt, hogy a történelem „nyomot hagy”, a „külváros” meglehetősen terhes örökségnek mutatkozik.

14 Hugues Lagrange és Marco Oberti nagyon is precízen dokumentálják könyvükben (*Émeutes urbaines et protestation*, Paris, Presse de Sciences Po, 2006), hogy hol voltak zendülések. Az eseményekben részt vevők profiljának kirajzolását lehetővé tevő adatok, viszont, sokkal pontatlanabbak. Ami érthető is: azokat leszámítva, akiket a rendőrség előállított, nem tudhatunk róluk pontosat. Kénytelen vagyok tehát – akárcsak az események többi megfigyelője – becslésekre támaszkodni. Ezek a zendülők fiatalok, hímneműek, többségükben maghrebi eredetűek (ezen belül többségükben francia állampolgárságúak), nem jelentéktelen azonban azoknak a létszáma sem, akik a szub-szaharai régióból elszármazottak ivadékai, akik között megint csak nem kevés a francia állampolgárságú. Az viszont egészen biztosan állítható – szemben a belügyminiszter által kezdetben hangoztatottakkal –, hogy a zendülésben részt vett „idegenek” száma elhanyagolható.

dulatlan maradt, s ez még akkor is igaz, ha több beszámoló is tanúskodik arról, hogy gyakran egyfajta megértéssel tekintett a zendülőkre. De ezek a zendülők kivétel nélkül fiatalok voltak, nagyon fiatalok, többségükben a korábbi bevándoroltak ivadékai. Őket már nemigen nevezhetnénk bevándoroltaknak, hiszen túlnyomó többségük Franciaországban született, és francia állampolgársággal rendelkezik. De „bevándorolt-ivadékok”, hiszen szüleik még bevándorlóként kerültek az országba, amely nekik már hazájuk. Etnikai hovatartozásukat illetően a francia lakosságon belül kisebbséget alkotnak, politikai értelemben azonban mindannyian, kivétel nélkül mindannyian, francia állampolgárok. Ezeknek a tényezőknek a súlyát kell figyelembe vennünk – a korcsoportét, az etnikai származását, a politikai állampolgárságát, és persze a szociális helyzetét –, ha ki akarjuk bontani 2005 ősze eseményeinek jelentését, illetve, ha meg akarjuk érteni, hogy az események főszereplői milyen helyet töltenek be a francia társadalomban.

MÁSODIK FEJEZET

Se bent, se kint

Értelmezési kísérletünk a városi zendülésekben részt vett fiatalok viselkedéséről, s ezen túlmenően azon nagy számú ifjúról, akiket – ha nem is vettek részt közvetlenül az eseményekben, de – ugyanaz a „düh” öntött el, mint az aktívakat, a következőképpen summázható: Ezek a fiatalok egy ellentmondásos helyzet foglyai. A látványosan vak és céltalan erőszak pedig, melyben kiélik magukat, nihilista természetű válasz arra a zsákutca-helyzetre, melyben élnek. Dolgunk tehát nem kevesebb, mint ezt a zsákutca-helyzetet jellemezni és értelmezni. Nos, szögezzük le, nem arról van szó, hogy tökéletesen kívül kerültek volna a francia társadalmon. Másként fogalmazva: helyzetükről nem tudunk számot adni, ha úgy kezeljük őket, mint gettókba zárt számkivetetteket. Ezek a fiatalok ugyanis nem azok. Körükben is: rendre megtaláljuk azokat a viselkedésmódokat és törekvéseket, amelyek korosztályuk egészét jellemzik, továbbá sokan közülük – legalábbis elvileg – élhetnek azokkal a jogokkal, amelyeket a francia állampolgárság biztosít az ember számára. Nem volt, és ma sincs részük apartheid-helyzetben, hiszen javarészt a Köztársaság intézményeiben és azok által szocializálódtak, hazájukban élnek, annak a hazának a földjén, amelyen mind a mai napig változatlanul a közhatalom irányítja – ha jól, ha rosszul – a dolgok menetét. Ahhoz, hogy pontosan meghatározhassuk helyüket a francia társadalmon belül, s azt, hogy e helyzet milyen problémákkal viselő, legelső-sorban is szakítanunk kell azokkal a közvélemény által általánosan elfogadott értelmezésekkel, amelyek radikális kirekesztettségről és kérérlhetetlen gettókba-zártságról próbálnak beszélni – vagy legalábbis relativizálnunk kell ezek érvényességét. Meglehet, az elkülönítés vagy a gettósítás folyamatai formálódóban vannak – e kérdésre még vissza fogunk térni. De ezek a dinamikák csak akkor érthetőek meg igazán, ha kiindulásul hajlandók vagyunk megérteni, hogy egyelőre még gettókról sincs

szó, és gettókba zártakról sem – már ha hajlamosak vagyunk e szavaknak szigorúan az őket megillető jelentést tulajdonítani.

Nincs még szó gettókról

Kezdjük azzal, hogy az „érzékeny városi övezetnek” nevezett terepeken 4,46 millió lakosa él az országnak. Ha ezeket gettónak akarjuk látni, akkor Franciaország városi lakosságának egytizede gettólakó. A „gettó” szót ma úgy használják, hogy jószerivel végletesen heterogén népekségeket, illetve helyzeteket próbálnak belegyömöszölni, miközben az igazi kihívás, amivel a külvárosok elemzése szembesít, abban áll, hogy számot adjunk erről a kettős heterogeneitásról. A gettóról kialakult kép – úgy, ahogyan azt az Egyesült Államokból importáltuk – etnikailag homogén, mindenkitől magára hagyatott, szinte szó szerint önellátásra kényszerített övezeteket vetít elénk. Az Amerikában honos, etnikai szerveződésű gettótól a francia városok külvárosi negyedei élesen különböznek: az etnikai heterogeneitás a legjellemzőbb vonásuk. Még a leginkább „színesbőrű” negyedekben is mindig többségben vannak a tősgyökeres franciák, az egyéb etnikumúak összetétele pedig vegyes. Ha az erőszak jelenléte jellemző is a külvárosokra, ennek súlya hozzá sem fogható az amerikai gettókéhoz, ahol 1990-ben százezer lakosra 100 emberölés esett. A társadalmi szerkezet fölbomlottságának indikátorai sem hasonlíthatók semmilyen vonatkozásban a francia adatokhoz: a chicagói fekete gettóban az ott lakóknak mindössze 16 százaléka rendelkezik többé-kevésbé rendszeres jövedelemmel, az egyes övezetekben 60 és 80 százalék között mozog az egyszülős családok aránya (a Courneuve-i lakónegyedben ezek aránya kevesebb mint 10 százalék).¹⁵

Ezek az adatok persze a kilencvenes évekből valók, s illendő lenne fölfrissíteni őket. Ez nem változtat azon, hogy az amerikai gettó a maga valóságában egy olyan *underclass*-fogalomra vezethető vissza, amelyet etnikai és kulturális egyneműség jellemez, ebből következően szigetszerű zárványokat alkot, amelyek végzetszerűen sodródnak a szociális depriáció, az erőszak uralma s a kiszolgáltatottság felé. A kép, amit ez sugall, egyértelműen stigmatizáló, s legfőképp arra szolgál, hogy – ahogyan maguk az amerikaiak fogalmazzak – az „áldozatot tehessük felelőssé”. Éppen ezért kétszer is meg kell gondolnunk, célszerű-e olyan helyzetekre alkalmaznunk, ahol szó sincs etnikai zárványokról (ha csak nem egy-két épülettömbnyi, vagy egy-egy épülettömbön belül néhány lépcsőháznyi lakosság minősül annak). Vagy pedig illenék a félreérthetőség minden lehetőségét kizárva egyértelműen leszögezni, hogy olyan lepusztult mikro-terekről van szó, amelyek semmilyen értelemben nem tekinthetők az

¹⁵ Lásd Loïc Wacquant: *Parias urbains. Ghettos, banlieues, État*, Paris, La Découverte 2006. Szemben a „külvárosi gettók” körül kialakult vészmadárkodással, Wacquant könyve a Chicagóban, La Courneuve-ben és Seine-Saint-Denis-ben végzett terepmunkák eredményeire támaszkodik.

általános értelemben vett „külvárosi helyzet” reprezentatív megjelenítőinek.¹⁶

Azt megkérdőjelezendő, hogy jogos-e a külvárosokat masszívan gettóként értelmezni, érdemes kiemelt fontosságot tulajdonítanunk annak, hogy milyen mértékben kötődnek ezek a terek a társadalom egészéhez (vagy vannak ezektől elszigetelve); illetve annak, hogy az állam és az őt képviselő intézmények által nyújtott szolgáltatások (vagy beavatkozások) mennyire vannak (vagy nincsenek) jelen. Franciaországban a nyolcvanas évek elejétől kezdődően még az „érzékenynek minősített” lakónegyedek is – sőt, főleg ezek – a folyamatos szociális beavatkozás célpontjaiként szerepeltek. A „lakónegyedek szociális felfuttatásának” terve (*développement social des quartiers – DSQ*), melyet az 1983-as Dubedout-jelentés nyomán léptettek életbe,¹⁷ hamar kinőtte saját kezdeti kereteit, s „várospolitikává” lépett elő. (1990-ben a városfejlesztési miniszter felügyelete alá is helyezték a programot.) Rengeteg friss, újjító szellemű kezdeményezés nőtt ki belőle, ezek részletes ismertetése azonban meglehetősen unalmas olvasmánynak bizonyulna. Maradjunk csak a program pénzügyi vonatkozásainál: 1994 és 2001 között évente átlagosan 3,6 millió eurót fordítottak e politika megvalósítására, s – ami egyébként ritkán fordul elő – a közpénzeknek e bőkezű juttatása mindig függetlennek bizonyult a politikában bekövetkezett változásoktól.¹⁸

Nem kétséges, hogy manapság – főként a 2005-ös események nyomán – már-már „ildomos” úgy fogalmazni, hogy e stratégiai elképzelések „kudarcot vallottak”. Nincsenek azonban eszközeink annak kiértékelésére, hogy hol tartanánk ma, ha ezekre az erőfeszítésekre nem került volna sor.¹⁹ Továbbá: melyek is a siker kritériumai? Ha ezek a várospolitikák kiábrándítóan mutatkoztak azokhoz a reményekhez és elvárásokhoz képest, amelyeket ébresztettek, abba valószínűleg belejárt, hogy sokat vártunk tőlük – talán túlságosan is sokat. Szerkezetüket tekintve ezek lokális, konkrét helyekhez kötődő műveletek, melyekben arra tesznek kísérletet, hogy közpénzek és közhivatalok segítségével támaszkodva megpróbálják mobilizálni a helyi erőforrásokat (együttműködési kapcsolatok kiépítése helyi vagy helyközi szinten, projektek életbe léptetése, egyesületek létrehozása, a célnépesség bevonására tett kísérletek...). De éppen azért, mert ezek a terek nem gettók, nyitottnak bizonyulnak a legkülönbözőbb globális, a francia társadalom egészét érintő – vagy akár

16 Lásd Cyprien Avenel: „La question de l’underclass des deux côtés de l’Atlantique”, *Sociologie du travail*, 39. évf., 2. szám, 1997.

17 Hubert Dubedout: *Ensemble, refaire la ville*, Paris, La Documentation française, 1983.

18 Lásd Dominique Lorrain: „La dérive des instruments. Les indicateurs de la politique de la ville et l’action publique”, *Revue française des sciences politiques*, 56. évf., 3. szám, 2006. június.

19 E stratégiák értékelésére számos kísérletet látunk. Ennek keretein belül hoztak létre a ZUS-ek működésének értékelésére egy országos irodát. Az éppen a 2005. őszi események kitörése előtt néhány nappal közzé tett második éves jelentésében az iroda arról számolt be, hogy az érzékeny gócpontok és a terep egészére érvényes adatok közötti különbségek egyre nagyobbak, s a munkanélküliség aránya is egyre nő. (Lásd Renaud Epstein és Thomas Kirschbaum: „Après les émeutes, comment débattre de la politique de la ville?” *Regards sur l’actualité*, Paris, La documentation française, 319. szám, 2006. március. Ezek a lehangoló eredmények azonban semmit sem árulnak el arról, hogy mi is történt volna ilyen intézkedés-csomagok híján.

még annál is tágabb érvényű – dinamikák hatásai előtt, amelyeket egy-egy szűk szektorra korlátozódo művelettel nem lehet ellensúlyozni, kikiktatni. Így például a „lakónegyedi vállalatok” által elért eredmények (melyek helyben igyekeznek munkalehetőséget teremteni) nyilván igen erősen korlátozottak. De értelmetlen lenne elvárni a hasonló kezdeményezésektől, hogy egy szál magukban képesnek mutatkozzanak visszafordítani a francia társadalom egészét érintő tömeges munkanélküliség súlyos következményeit. Szögezzük hát le: a „várospolitikai” intézkedések hatásaiban ugyanazok a korlátok és kétértelműségek föllelhetők és kimutathatók, amelyek az elmúlt húszegynéhány évben kitalált és működésbe léptetett beillesztési stratégiákra és a munkanélküliség kezelésére hozott szociális intézkedésekre jellemzőek voltak. Ezek mind képtelenek mutatkoztak arra – legalábbis az esetek többségében –, hogy stabil munkapozíciókhoz juttató, igazi „betagozódást” kínáljanak a társadalomba, s csak arra futotta erejükből, hogy nehéz helyzetbe került egyéneknek vagy csoportoknak olyan támogatást nyújtsanak, amely gyakran nélkülözhetetlennek bizonyult a szegénység és a társadalmi elszigetelődés elleni küzdelmükben. Az a tény, hogy nem voltak képesek tartós változásokat indukálni, s hogy nem sikerült felszámolniuk az érintettek sérülékeny helyzetét, még nem ok arra, hogy haszontalannak ítéljük ezeket, mint ahogy arra sem jogosít fel, hogy úgy gondoljuk: a hatóságok nem törődtek a szóban forgó csoportokkal. Én meglehetősen felelőtlen gondolkodásnak tartom, ha – abból kiindulva, hogy nem sikerült csodákat tenniük – a várospolitikát, az ebben érintett szakembereket és lakosságot könnyedén leszóljuk az, úgymond kudarcokért.

Éppen ellenkezőleg. Akár azt is mondhatnánk, hogy az „érzékeny negyedekre” igenis speciális figyelmet fordítottak, például amikor pozitív diszkriminációt jelentő intézkedéseket tettek, az „iskoláztatás terén prioritást élvező” körzetek (*zones d'éducation prioritaire – ZEP*) életre hívásakor. Ez korántsem minősült országos érvényű intézkedésnek, így például a falusi térségek s különösen az isten háta mögötti vidéki Franciaország nem is részesültek belőle, pedig itt legalább olyan fenyegető tud lenni a helyzet (még ha a problémák nem is oly szembeszökőek, s kevésbé kerülnek a média reflektorfényébe). Nagyon alaposan dokumentált tanulmányában Dominique Lorrain olyasmire vállalkozott, aminek korábról nem találjuk párját. A Párizs agglomerációs övezetébe tartozó Villiers-sur-Marne egyik lakónegyedét mindenféle szempont mentén szisztematikusan összehasonlította egy francia kisváros, Verdun egyik, az átlag francia számára semmi nevezetességgel nem bíró külvárosi negyedével. Az összehasonlításban nem a párizsi előváros húzta a rövidebbet. Villiers-sur-Marne-ban az egy főre jutó átlagjövedelem 20 százalékkal magasabb, mint a vidéki külvárosban, viszont a legalsó adósávon is alul eső háztartások száma az utóbbiban lényegesen magasabb (54,9 százalék, szemben a Párizs-környéki 38,1 százalékkal). A kulturális ellátottság, a közszolgáltatások, a közlekedés rendre rosszabb állapotú a Meuse-menti kisváros környékén. Ha ki kell mozdulni, mert valamilyen szolgáltatás helyben nem hozzáférhető, 3 óra alatt lehet Verdunból autóbusszal Nancyba jutni (100 kilométeres körzetben ez az legközelebbi nagyváros), s közben háromszor kell átszállni. Vonat-összeköttetés kétszer akad nap-

jában, a menetidő reggelente 1 óra 52 perc, délutánonként pedig 3 óra 50 perc. Kétszer kell átszállni. (Ha Verdunból Párizsba akar eljutni az ember, az 3 és fél órába kerül, egy átszállással.) Ezzel szemben ha Villiers-sur-Marne-ban laksz, akkor csak 20 percre vagy a Párizs szívében fekvő Les Halles negyedtől, ahová a helyiérdekű vonattal, az RER-rel reggel fél 6-tól hajnali 1 óráig könnyűszerrel bejutsz, a járatsűrűség kiváló, az útiköltség 2,5 euró; másként fogalmazva: egy órán belül Párizs városának bármely privát vagy közintézményébe el tudsz jutni.²⁰

Nem kívánom az olvasót túlságosan is prózai adatok tömkelegével fárasztani, de azért: mielőtt teli szájjal „gettó”-zunk, előbb ilyen típusú elemzésekkel kellene feltárnunk a tényleges helyzetet. Ha igaz az, hogy az állampolgárokkal való egyenlő bánásmód egyik feltétele a javakhoz és a szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés esélye – amint azt Dominique Lorrain állítja –, akkor az „érzékeny övezetek” többségéhez képest nemcsak a Meuse mentén lakó franciák, de az ország nem kevés falusi régiójának lakossága is kifejezetten elszenvedője a hátrányos megkülönböztetés különböző fajtáinak. Hogy csak még egy összehasonlító adatot idézzünk befejezésékképp: a Villiers-sur-Marne-i lakónegyed esetében egy olyan ötéves rehabilitációs programról állapotok meg, amelynek egy lakosra jutó kontingense 12 450 euró értékű, miközben a Verdun környéki lakótelepek a városi önkormányzattal kötött szerződésai értelmében 2004-ben az egy lakosra jutó összeg 11,8 euró volt. Célszerű lenne tehát kicsit elmélyültebben vizsgálnunk, milyen kritériumok a jellemzőek, és milyen megfontolások állnak a közpolitikák részéről hozott döntések mögött, s mekkora részben felelősek maguk a külvárosiak is azért, hogy a külvárosról és problémáiról meglehetősen sztereotip kép él a fejekben. Ami „a külvárosi kérdés”-ről való elmélkedés homlokterébe kerül (és így mediatizálódik), az csupán része – még ha alapvető fontosságú része is – mindazon problémáknak, amelyeket Franciaországban az erők terjedése, a társadalmi biztonságvesztés, a léthelyzetek törékennyé válása, és a szegénység új formáinak fölbukkanása okoz. Ami azt illeti, nehéz lenne a kietlenségnek, sivárságnak azt a fajtáját, mely kétség kívül valóban jellemez egy sor „problémás” lakótelepet, egyszerűen azzal magyarázni, hogy magukra lettek hagyva, hogy utcáikon a jog elveszítette a kohéziós erejét; aszfaltdzsungelekké váltak, ahol maffiafőnökök és piti bűnözők az urak (ha ugyan nem az iszlamista szélsőségesek). A „gettó”-konceptciónak ez a fajta „rendőrségi” változata (melyet a médiumok is kedvtelve röpítenek fel) nagyon is megfelelő ideológiával szolgál a külvárosi problémák olyatén summázásaihoz, amelyek a kvázi katonai értelemben vett *visszafoglalás* szükségességét hangsúlyozzák, mintha a civil társadalom békéjének és a társadalmi harmóniának az újbóli fölleléséhez nem is lenne szükség egyébre, mint hogy a „csőcselék” kriminalizálásával gyökerestül kitéphetővé tegyék a bajt. Azok a megfigyelők, akik az eseményeket a terepen tanulmányozták,²¹ illetve mindazok, akik igye-

20 Dominique Lorrain: „La dérive des instruments”, id. mű.

21 Lásd például Michel Kokoreff: *La force des quartiers*, Paris, Payot, 2003, Laurent Muchielli és Véronique Le Goaziou: *Quand les banlieues brûlent... Retour sur les émeutes de novembre 2005*, Paris, La Découverte, 2006, illetve a *Mouvements* folyóirat tematikus száma (*Émeutes et après?*), 44. szám, 2006 március–április.

keznek a probléma komplexitását mérlegelni (e két csoport jelentős mértékben átfedi egymást), egyértelműen elvetik ezt a nézőpontot.

A mérlegelés során tudomásul kell venni, hogy a közhatalom – minden elégtelensége és működési hibája ellenére – igenis jelen van, és sokféle formában van jelen a külvárosokban. Ott van – közvetve – a városszervezők gyakorlatában és a szociális szolgáltatások működtetésében. Ott van a közszolgáltatások illetőleg az olyan intézmények igénybe vételében, mint amilyen az iskola; még akkor is ott van, ha az ezekhez való hozzáférés közel sem mondható tökéletesnek. S végül ott van a két *par excellence* közhatalmi intézmény, a rendőrség és az igazságszolgáltatás képviselőinek jelenlétén keresztül. A „rendfenntartó erők” föllépése, az életbe való beavatkozás rendkívül változatos formáit képes öltetni, a percenkénti igazoltatásoktól a motozásokig, a motozásoktól a házkutatásokig, a „masszív jelenlét” érzékeltetésével a nap minden időszakában. Hogy mi is a lakónegyedek valós problémája, arra később még visszatérek, annyit azonban már most hadd jelezzek: könnyen lehet, hogy a rendőrség mindenhol érezhető jelenléte – legalábbis azok között a formák között, amelyek között általában sor kerül rá –, ahogy mondani szokás: többet árt, mint használ. Egy valami biztosan leszögezhető: a külvárosok probléma-tömegét nem lehet abból a prekoncepcióból kiindulva végiggondolni, hogy egy veszni hagyott *senkiföldjéről* van szó. Elhangzik időnként, hogy az a körgyűrű, amely Párizst és külvárosait elválasztja egymástól, igazából „országhatárként” működik. Lehet. De azért soha nem volt Berlini Fal! (Úgy mellesleg: a körgyűrű Párizst és az elegáns Neuilly-sur-Seine-t is elválasztja egymástól.) Azok a mechanizmusok, amelyek eredményeként a népesség egy része ezekbe a negyedekbe „toloncolódik”, lényegesen bonyolultabbak annál, semmint hogy egyszerűen csupán a térben elkülönült és rasszok szerint szegregált társadalmi univerzumok együtteseként láthatnánk a népességet.

Nincs még szó kitaszítottakról

Ahogy a külváros nem gettó, a külvárosban élő fiatalok sem a társadalom számkivetettje. Legalábbis ha a „számkivetés” fogalmának valamennyire is világos tartalmat adunk (ami manapság, figyelembe véve jelenlegi inflálódását, meglehetősen ritkán mondható el). Vagyis ha azt értjük ezen, hogy a lakosság egy részét világosan és egyértelműen elválasztjuk a többi résztől – az így *kitaszítottak* pedig minden vonatkozásban tökéletesen ki vannak zárva a társadalmi kapcsolatok játéktéréből, mivel sem jogaik nincsenek ahhoz, hogy részt vegyenek a közösség életében, sem a szükséges attribútumokkal és erőforrásokkal nem rendelkeznek. De a külvárosi fiatalok – ebben az értelemben legalábbis – olyannyira nincsenek kitaszítva semmiből, hogy túlnyomó többségük, éppen ellenkezőleg, nagyon is rendelkezik a francia nemzettestbe való tartozást jelentő és szavatoló két alapvető kiváltsággal (ha tetszik: előjoggal): politikai értelemben is, szociális értelemben is francia állampolgárok. Ezek a városi fiatalok az esetek túlnyomó többségében francia állampolgárok, s ennek semmi köze ahhoz, hogy mik az etnikai gyökereik. Így tehát – az

elv egyértelmű! – maradéktalanul rendelkeznek az ehhez kötődő valamennyi jogosultsággal: megilletik őket a politikai szabadságjogok, mint ahogy – a Köztársaság törvényeinek szellemében – az egyenlő bánásmódra igényt tartás joga is. Nagykorúvá válásuk pillanatában a jogok oly összességének válnak birtokosaivá (Tocqueville hajdan úgy fogalmazott: nemessé lesz, ki osztályrészeként tarthatja számon ezeket), mely korántsem jut ki mindenütt a világon mindenkinek – s Franciaországban is évszázadokig kellett küzdeni, hogy mindenkit megillessenek. (Úgy melleleg: a nőknek itt egészen 1945-ig kellett várniuk, hogy megkapják ezeket a jogokat.)

Továbbá azért sem tekinthetők kizárótnak ezek a fiatalok, mert a szociális állampolgáriság attribútumai is érvényesek rájuk. Védelemben részesülnek a legalapvetőbb társadalmi kockázatok: a balesetek, a betegségek, az erőforrásokhoz jutás teljes ellehetetlenülése ellen. Ezek a kiváltságok nem jártak „csak úgy” az embereknek. Ahhoz, hogy elfogadottá válják, hogy mindenkit megillessenek, sokkal többet és tovább kellett harcolni, mint a politikai állampolgáriság tudomásul vétetéséhez. Csak a második világháború végét követő időszakról kezdhetünk arról beszélni, hogy a széles körű szociális védelem, a mindenkire kiterjedő társadalombiztosítás a francia lakosság nagy többsége számára lesz elérhetővé, megteremtve így a szociális állampolgáriság alapfeltételeit. Az országba bevándorlóként került munkavállalók helyzete azonban egészen más volt (jóllehet idejöttüket az adott időszakra általánosan jellemző munkaerőhiány tette lehetővé s egyszersmind szükségessé). Egy olyan országban, mint amilyen Franciaország, ahol a francia „illetőség” és az állampolgáriság fogalma egymástól elválaszthatatlan, a bevándorlók jogainak kérdésköre – elsősorban azoké az idegen születésű férfiaké, akiknek az országban való tartózkodása ideiglenesnek látszott – kizárólag a munkaviszony fennállásán keresztül vetődhetett fel, anélkül, hogy rájuk a francia állampolgárság bármilyen értelemben is vonatkozhatott volna. Ami viszont a gyerekeiket illeti, velük kapcsolatban ez a korlátozás érvényét veszítette. Ezek a második (vagy harmadik) generációs fiatalok elvileg – mind a politikai állampolgáriság, mind a szociális állampolgáriság felől nézve – franciák, a francia állam polgárai. Megilleti őket a választójog, de megilleti az egészséghez való jog is, a társadalombiztosításhoz, a minimális szociális ellátásokhoz való jog is... Félve szögezem le – mert sokan félre fogják ezt érteni –, hogy azokhoz a nyomorgó tömegekhez képest, amelyek földgolyónk háromnegyedét benépesítik, ezeknek a fiataloknak a helyzete példátlanul privilegizáltnak mondható. Pedig ez egyértelműen így van. Nem a külvárosainkban nyilván föllelhető vészhelyzetek létét vonjuk kétségbe azzal, ha kijelentjük: ennek a nyomorúságnak egészen más a természete, mint az Afrikában, a brazil favallákban vagy az amerikai gettóknak föllelhető nyomor megnyilvánulásaiénak; más, mint az a nyomor, amely mindennapos valósága azoknak az országoknak, ahol a lakosság nagy része egyik napról a másikra vegetál szociális jogok nélkül, oktatási és egészségügyi közintézmények nélkül. A francia külvárosokban – ahogyan azt Christian Bachman és Nicole Le Guennec leszögezi – „...senki nincs a Semmibe kizárva. Olyan emberekkel találkozunk csak, akiknek nem jut rendszeresen megfizetett munka, akiket

a társadalom lenéz, mert mindenki alsóbbrendű társadalmi státust tulajdonít nekik, akik vagy különféle köz- és magán-támogatásokból tengetik magukat, amelyek ritkán mondhatók rendszeresnek, inkább többé-kevésbé véletlenszerűen jutnak el hozzájuk, vagy pedig a legalitás határát súroló megoldásokból.”²² Ezeknek a bonyolult helyzeteknek az értő elemzéséhez a „kitaszított szerencsétlen” fogalma nem sok segítséget kínál.

Ezek a fiatal városiak abban az értelemben sem kirekesztettek, hogy el lennének vágva a domináns francia kultúrától. Jóllehet családi környezetük révén részesei egyfajta öröklött „kettős kultúrának”, kultúrájuk alapjai kétségbevonhatatlanul franciák. Így például egy 1992-ben algériai származású fiatalok körében végzett felmérés adatai szerint 87 százalékkal válaszolt úgy, hogy neki a francia az anyanyelve, és csak 28 százalékkal beszélt arról, hogy ért arabul (vagy berberül); mindeközben a portugál származásúak 49 százaléka, a spanyol származásúaknak pedig 70 százaléka nyilatkozott úgy, hogy értenek a szüleik nyelvén. Ezek az algériai származású fiatalok éppen olyan túlnyomó mértékben bizonyulnak „világiaknak”, mint francia származású kortársaik: utóbbiak 70 százalékaival szemben az előbbieket 68 százaléka mondja azt, hogy nem tartozik semmilyen felekezetbe vagy nem gyakorolja vallását.²³

Ha a kultúra szón bizonyos értékekben és életformákban való osztozást értünk, ismételten arra kell jutnunk, hogy a külvárosi fiatalok éppen olyanok, mint a többi fiatal. Ha joggal beszélünk is „városi kultúráról”, ez nem ugyanaz, mint az antropológusok taglalta „szegénység kultúrája”, a viselkedésmódoknak, az életformáknak és az aspirációknak olyan fajta, változatlanul újratermelődő beltenyészete, amely csak és kizárólag a legelesettebb helyzetű rétegek sajátja.²⁴ A városi fiatalok, éppen ellenkezőleg, nagyon is magukénak érzik a tágabb társadalom értékeit és aspirációit, legelsősorban is a fogyasztásra való hajlandóságot, a pénzhez jutás vágyát és a gazdagság külső jegyeinek megszerzésére való törekvést (mely utóbbiakat kedvtelve viszik túlzásba is). Az esetek túlnyomó többségében „átlagos”, „normális” életvitelre vágnak, mely jellemzőiben nagyon is idomul a polgári középosztályok értékeihez: család, gyerekek, valamelyes tehetőség, megfelelés mindazoknak a rekvizitumoknak, amelyek azt jelzik: sikeresnek bizonyultál az életben.²⁵ Ami az esztétikai vonatkozásokat illeti, zenei ízlésükben és kulturális preferenciáikban ugyanolyanok, mint korosztályuk más tagjai (legalábbis a saját társadalmi közegükön, az alsóbb osztályokon belül). A frontvonalak olyannyira nem átvihetetlenek e vonatkozásban a külvárosi fiatalok és minden jelző nélküli kortársaik között, hogy az utcai kultúra olyan termékei, mint amilyen a *rap* is, saját jogukon tökéletesen betagozódtak a kereskedelmi kultúrába. Általánosabban fogalmazva, egyetérthetünk Cyprien Avenellel, aki szerint ezek a fiatalok gazdasági értelemben nagyon is szegényes kö-

22 C. Bachman és N. Le Guennec, id. mű, 488. old.

23 Marie-Claude Blanc-Chaléard: *Histoire de l'immigration*, Paris, La Découverte, 2001, 106. old.

24 Lásd Oscar Lewis: *Sánchez gyermekei. Egy mexikói család önéletrajza*. Európa, 1968.

25 Lásd C. Avenel, id. mű.

rülmények között élnek, de a gondolataik szünet nélkül a középosztályok kulturális javai körül járnak.²⁶

Láthatjuk tehát, milyen végletes leegyszerűsítések nyomvonalán fogalmazódnak meg azok a nap mint nap hajtogatott diskurzusok, amelyek ezekben a fiatalokban vad, teljesen deszocializált törzsi hordák tagjait kívánnák föllelni, ha ugyan nem egy, a francia kultúrától teljesen idegen, „arab-muzulmán” világ a saját áthatolhatatlan kultúrájába bezárkózó osztályosait. Holott ennek éppen az ellenkezője igaz: nagyon is át- meg átjárja őket a francia kultúra, vagy legalábbis az a része, amely generációjuk fiataljainak általános értelemben a kultúrát jelenti. Ez a kultúra a modernitás kultúrája, s olyannyira nincsenek bezárulva egy muzulmán kultúrába, hogy (csak az algériai származásúakat tekintve) több mint háromnegyedük nem is tud arabul. Nagyjából ugyancsak háromnegyedüknek legalább olyan távolságtartó a valláshoz való viszonya, mint nemzedékük hasonló korú fiatal keresztényeinek. Számos okból következően ők már nem kívánják (ahogy szüleik még kívánhatták) hogy „haza jussanak” – egy olyan földre, amely nekik egyáltalán nem hazájuk. Ha megilleti őket, hogy legyen hazájuk, azt Franciaországban kellene föllelteniük, s ha ritkán adódik, hogy teljes jogú polgárokként fogadják el őket ebben az országban, azért nem ők egyedül a felelősek, sőt, nem is elsősorban ők. Kétségtelen, hogy a különböző városnegyedekben léteznek olyan fiatalok, akár csoportba verődve is, akiket sosem látunk dolgozni, akik szembeszegülnek az uralkodó normákkal, s ezzel hivalkodnak is, agresszíven viselkednek, s nem ritkán bűnöző életmódot folytatnak. De ha valaki ezekből az aszociális magatartásokból próbál a „külvárosi fiatalokra” *általánosságban és átfogóan* érvényes értelmezési modellt eszközölni, az vagy tájékozatlan vagy rosszhiszemű.

Ezeknek a fiataloknak nem az a problémájuk, hogy *kívül* kerültek a társadalmon. Sem abban az értelemben, hogy az általuk belakott tér kívül esnék a társadalmon (a lakónegyed nem gettó), sem abban, hogy státusukat tekintve lennének kívül rajta (nagy többségük honpolgár és nem idegen). De *belül* sincsenek, mert semmiféle respekálható pozíciót nem foglalnak el benne, és sokuknak esélye sincs arra, hogy ilyenre szert tegyen. Ha cselekményeik a kétségbeesés lázadásának bizonyultak, az azért történhetett, mert szentül meg vannak győződve arról, hogy jövőjük: nincs; kilátásuk: semmi; megfosztva látják magukat azokról az erőforrásoktól, amelyek nélkül esélyük sem mutatkozhat arra, hogy a társadalom teljes jogú tagjai lehessenek. Számkivetettségük belső számkivetettség, mely arra hajtja őket, hogy a *visszajáról* éljék át azt a viszonyt, amelyet a francia társadalom által vallott értékek az ő lehetőségeikben is megtestesíteni látszanak, de amelyek számukra mindig beváltatlannak bizonyuló ígéretnek formájában jelentkeznek, s így mindig becsapva kell magukat érezniök. Ezt a paradox helyzetet kellene minél teljesebben megérteni: ennek az országnak a polgárai, francia lakosok, s mégis olyan megkülönböztető bánásmódban részesülnek, amely diszkvalifikálja őket.

Fordította Léderer Pál

26 Uo. 58. old.